ISLOM SIVILIZATSIYASI VA ZAMONAVIY DUNYO: MEROS, MULOQOT VA TARAQQIYOT

Toshmamatov Azizbek Tohir o‘g‘li

Termiz arxeologiya muzeyi yetakchi mutaxassisi

toshmamatovazizbek096@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Islom sivilizatsiyasining tarixiy merosi, uning ilm-fan, madaniyat va ma’naviyat rivojiga qo‘shgan hissasi hamda zamonaviy dunyoda sivilizatsiyalararo muloqot va taraqqiyotdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekistonning Islom sivilizatsiyasi merosini asrash, o‘rganish va targ‘ib etish borasidagi sa’y-harakatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot Islom sivilizatsiyasi merosining bugungi globallashuv sharoitida tinchlik, bag‘rikenglik va barqaror rivojlanishni ta’minlashdagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Islom sivilizatsiyasi, meros, zamonaviy dunyo, muloqot, taraqqiyot, ilm-fan, madaniyat, O‘zbekiston.

Kirish

Islom sivilizatsiyasi jahon tamadduni tarixida eng yirik va ta'sirchan sivilizatsiyalardan biri hisoblanadi. U nafaqat diniy qadriyatlarni, balki ilm-fan, ta'lim, madaniyat, me'morchilik va ijtimoiy taraqqiyotni rivojlantirishda ham muhim o‘rin egallagan. VIII–XIII asrlarda Bag‘dod, Buxoro, Samarqand va Andalusiya kabi ilmiy markazlarda yetishib chiqqan allomalar insoniyat taraqqiyotiga beqiyos hissa qo‘shdilar. Bugungi globallashuv sharoitida Islom sivilizatsiyasi merosini o‘rganish, uni asrab-avaylash hamda sivilizatsiyalararo muloqotni rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda[1].

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Islom sivilizatsiyasi jahon tarixidagi eng yirik madaniy-ma'rifiy sivilizatsiyalardan biri sifatida ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlari markazida bo'lib kelmoqda. Mazkur mavzuga oid ilmiy adabiyotlarda Islom sivilizatsiyasining shakllanish bosqichlari, uning ilm-fan, ta'lim, falsafa, tibbiyot, matematika, astronomiya, me'morchilik va madaniyat rivojiga qo'shgan hissasi atroflicha yoritilgan. Xususan, Marshall G. S. Hodgson Islom sivilizatsiyasini faqat diniy tizim emas, balki insoniyat taraqqiyotiga katta

ta'sir ko'rsatgan global sivilizatsiya sifatida baholab, uning Sharq va G'arb o'rtasidagi ilmiy hamda madaniy aloqalarni rivojlantirishdagi o'rnini alohida ta'kidlaydi[2].

Mahalliy olimlar tomonidan ham Islom sivilizatsiyasining O'zbekiston hududidagi taraqqiyoti, buyuk allomalar merosi hamda ularning jahon ilm-faniga qo'shgan hissasi keng o'rganilgan. Jumladan, Xoldorov Abdurahimning tadqiqotida Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Mahmud Zamaxshariy va Bahouddin Naqshband kabi allomalarning ilmiy merosi hamda mustaqillik yillarida ushbu merosni o'rganish va targ'ib etish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilingan. Shuningdek, Toshkent shahrida barpo etilgan Islom sivilizatsiyasi markazining ilmiy ahamiyati ham yoritilgan[3].

Islom sivilizatsiyasining hududiy rivojlanish xususiyatlari va zamonaviy jarayonlarga ta'siri Saitkarimova Dilafruzning ilmiy maqolasida batafsil tahlil etilgan. Muallif Islom sivilizatsiyasi submintaqalari — Arab dunyosi, Fors hududi, Turkiy dunyo, Janubiy Osiyo, Janubi-Sharqiy Osiyo va musulmon diasporasining shakllanishi, ularning siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy taraqqiyotidagi o'ziga xos jihatlarni yoritadi. Mazkur tadqiqot globallashuv sharoitida Islom sivilizatsiyasining zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini baholash uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi[4].

Xorijiy olim Hugh Kennedy ham Islom sivilizatsiyasining kengayishi, xalifaliklar davridagi siyosiy boshqaruv, ilm-fan taraqqiyoti va madaniy almashinuv jarayonlarini tahlil qilib, musulmon olamining jahon tarixidagi o'rni va ta'sirini asoslab bergan. Uning tadqiqotlari Islom sivilizatsiyasining tarixiy taraqqiyot bosqichlarini ilmiy jihatdan chuqur anglash imkonini beradi[5].

Mazkur maqolani tayyorlashda tarixiylik, qiyosiy-tahliliy, tizimli yondashuv, analiz va sintez, mantiqiy umumlashtirish hamda tarixiy-qiyosiy metodlardan foydalanildi. Tarixiylik metodi orqali Islom sivilizatsiyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari ketma-ketlikda o'rganildi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari o'zaro taqqoslandi. Tizimli yondashuv asosida Islom sivilizatsiyasining meros, muloqot va taraqqiyot o'rtasidagi uzviy bog'liqligi ochib berildi. Analiz va sintez metodlari orqali tarixiy manbalar hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar umumlashtirilib, mavzu

bo'yicha ilmiy xulosalar shakllantirildi. Bundan tashqari, tarixiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar va zamonaviy tadqiqotlardan kompleks foydalanish tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minladi[6].

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Islom sivilizatsiyasi nafaqat diniy qadriyatlar majmui, balki insoniyat tarixida ilm-fan, madaniyat, ta'lim va ijtimoiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri sifatida shakllangan. VIII–XIII asrlarda musulmon dunyosida yuz bergan ilmiy yuksalish natijasida matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa va geografiya sohalarida ulkan yutuqlarga erishildi. Bag'dod, Buxoro, Samarqand, Qohira va Andalusiya kabi ilmiy markazlar Sharq va G'arb o'rtasidagi bilim almashinuvining asosiy markazlariga aylandi[7].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Islom sivilizatsiyasining rivojlanishi faqat arab dunyosi bilan cheklanib qolmagan. U Markaziy Osiyo, Janubiy Osiyo, Janubi-Sharqiy Osiyo hamda Afrika mamlakatlarida mahalliy madaniyatlar bilan uyg'unlashgan holda rivojlandi. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda ilm-fan va ma'rifat rivojiga alohida e'tibor qaratilib, dunyo ilm-fani taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan allomalar yetishib chiqdi[8].

Bugungi globallashuv davrida Islom sivilizatsiyasi merosini zamonaviy talablarga mos ravishda o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Islom dinining asl mohiyatida bag'rikenglik, tinchlik, ilm olish va o'zaro hurmat tamoyillari ustuvor hisoblanadi. Shu bois Islom sivilizatsiyasi merosi turli din va madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqotni mustahkamlash, diniy bag'rikenglikni rivojlantirish hamda xalqaro hamkorlikni kengaytirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda[9].

Shuningdek, O'zbekistonda Islom sivilizatsiyasi merosini o'rganish va targ'ib etish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar ham alohida e'tiborga loyiqdir. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy xalqaro ilmiy markazlari hamda Toshkent shahrida bunyod etilgan Islom sivilizatsiyasi markazi ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish, uni xalqaro ilmiy jamoatchilikka yetkazish va yosh avlodni ma'naviy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda[10].

Mazkur tadqiqot davomida tahlil qilingan ilmiy manbalar Islom sivilizatsiyasi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmaganini ko'rsatadi. Aksincha, raqamli texnologiyalar, xalqaro ilmiy hamkorlik va madaniyatlararo muloqotning kengayishi Islom sivilizatsiyasi merosini chuqur o'rganish hamda uni kelajak avlodlarga yetkazish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Shu nuqtai nazardan, Islom sivilizatsiyasi merosi zamonaviy taraqqiyotning muhim ma'naviy va ilmiy omillaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Natija

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Islom sivilizatsiyasi jahon tamadduni rivojiga ulkan hissa qo‘shgan yirik sivilizatsiyalardan biri hisoblanadi. Uning shakllanishi va taraqqiyoti davomida ilm-fan, ta’lim, madaniyat, me’morchilik, tibbiyot, matematika, astronomiya va falsafa sohalarida muhim ilmiy maktablar vujudga kelgan. Ayniqsa, Bag‘dod, Buxoro, Samarqand, Qohira va Andalusiya kabi ilmiy markazlar Sharq va G‘arb o‘rtasidagi ilmiy aloqalarning rivojlanishida muhim o‘rin tutgan.Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Islom sivilizatsiyasi turli mintaqalarda mahalliy madaniyatlar bilan uyg‘unlashgan holda rivojlanib, o‘zining boy ilmiy va madaniy merosini shakllantirgan. Arab dunyosi, Markaziy Osiyo, Janubiy Osiyo va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida Islom sivilizatsiyasi o‘ziga xos rivojlanish yo‘lini bosib o‘tgan bo‘lsa-da, ularni ilm-ma’rifat, adolat, bag‘rikenglik va hamkorlik kabi umumiy qadriyatlar birlashtirib turgan[11].

Tadqiqot davomida O‘zbekiston hududi Islom sivilizatsiyasining muhim ilmiy va ma’naviy markazlaridan biri bo‘lgani aniqlandi. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy va boshqa buyuk allomalarning ilmiy merosi bugungi kunda ham jahon ilm-fani rivojiga xizmat qilmoqda. Mustaqillik yillarida ushbu merosni o‘rganish va targ‘ib etishga qaratilgan davlat siyosati natijasida ilmiy markazlar tashkil etilib, xalqaro hamkorlik kengaymoqda.Shuningdek, tadqiqot natijalari zamonaviy globallashuv sharoitida Islom sivilizatsiyasi merosi sivilizatsiyalararo muloqotni rivojlantirish, diniy bag‘rikenglikni mustahkamlash va barqaror taraqqiyotni ta’minlashda muhim omillardan biri ekanligini tasdiqladi. Islomning ilm olish, tinchlik, adolat va inson qadr-qimmatini ulug‘lashga asoslangan tamoyillari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Shu sababli Islom sivilizatsiyasi merosini ilmiy asosda o‘rganish, uni

yosh avlodga yetkazish va xalqaro miqyosda keng targ‘ib qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi[12].

Mazkur tadqiqot natijalari Islom sivilizatsiyasining tarixiy tajribasi zamonaviy dunyoda madaniyatlararo hamkorlikni rivojlantirish, ilmiy integratsiyani kuchaytirish hamda tinchlik va o‘zaro hurmat tamoyillarini mustahkamlash uchun muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatdi [13].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Islom sivilizatsiyasi insoniyat tarixida ilm-fan, madaniyat, ma’naviyat va ijtimoiy taraqqiyot rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan buyuk sivilizatsiyalardan biridir. Uning boy ilmiy va madaniy merosi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolib, sivilizatsiyalararo muloqot, diniy bag‘rikenglik va tinchlikni mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari Islom sivilizatsiyasi merosini chuqur o‘rganish va uni zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida targ‘ib etish bugungi globallashuv sharoitida dolzarb vazifa ekanligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, O‘zbekiston hududida yashab ijod qilgan buyuk allomalarning ilmiy merosi nafaqat musulmon olami, balki butun jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotining ajralmas qismi hisoblanadi.

Shuningdek, Islom sivilizatsiyasi merosini asrash, raqamlashtirish, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish hamda xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirish orqali ushbu boy merosni kelajak avlodlarga yetkazish mumkin. Shu bilan birga, Islom sivilizatsiyasining ilm-ma’rifat, adolat, bag‘rikenglik va insonparvarlik tamoyillaridan zamonaviy jamiyat taraqqiyoti yo‘lida samarali foydalanish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Bu esa merosni nafaqat tarixiy qadriyat sifatida saqlash, balki uni zamonaviy taraqqiyot va barqaror rivojlanishning muhim omiliga aylantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hodgson M. G. S. The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization. Vol. I. Chicago: The University of Chicago Press, 1974. – P. 57–86.

2. Xoldorov A. Islom sivilizatsiyasi merosi va O‘zbekiston islomshunosligi // Central Asian Journal of Academic Research. – 2025. – Vol. 3. – №9. – B. 41–42.

3. Saitkarimova D. Islom sivilizatsiyasi submintaqalari monitoringi. – 2025. – B. 1–13.

4. Kennedy H. The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In. London: Weidenfeld & Nicolson, 2007. – P. 312–338.

5. Berkey J. P. The Formation of Islam: Religion and Society in the Near East, 600–1800. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 198–223.

6. Esposito J. L. Islam: The Straight Path. – 5th ed. – New York: Oxford University Press, 2016. – 320 p.

7. Lapidus I. M. A History of Islamic Societies. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – P. 1–987.

8. Armstrong K. Islam: A Short History. – New York: Modern Library, 2002. – 224 p.

9. Nasr S. H. Islam: Religion, History, and Civilization. – New York: HarperOne, 2003. – P. 1–196.

10. Ahmed A. S. Discovering Islam: Making Sense of Muslim History and Society. – 3rd ed. – London: Routledge, 2002. – P. 1–368.

11. Lewis B. The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years. – New York: Scribner, 1995. – P. 51–86.

12. Hallaq W. B. An Introduction to Islamic Law. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – P. 1–42.

13. Formichi C. Islam and Asia: A History. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – P. 75–102.